

ПЕРЕЖИВАННЯ ЧАСУ: СУБ'ЄКТ МІЖ ДЕСТРУКТИВНИМИ ТА КОНСТРУКТИВНИМИ ПРОЦЕСАМИ

Ольга Павловська, клінічний психолог, тренінговий аналітик
Європейської конфедерації психоаналітичних психотерапій
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія»
Національної психологічної асоціації
м. Київ, Україна

EXPERIENCING TIME: THE SUBJECT BETWEEN DESTRUCTIVE AND CONSTRUCTIVE PROCESSES

Olga Pavlovska, clinical psychologist,
training analyst of the European Confederation of Psychoanalytic Psychotherapies,
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division
National Psychological Association
Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-9805-9400>
sursum@ukr.net

Вступ. Переживання себе в часі, переживання плинності часу, незгода з перебігом часу, вбивство часу зіштовхує суб'єкта з динамікою формування суб'єктивності. У цій статті я досліджую тему виміру часу на матеріалі висновків різних психоаналітичних авторів, які цікавилися концепцією часу в психоаналізі. На мій погляд, висвітлення цієї теми може бути важливим саме зараз, коли ми переживаємо буремні часи війни. Війна завжди перериває буття людини, переривається все, через що людина себе визначає, що є цінним саме для неї. Але людині властиво захищати свою ідентичність. Суб'єкт воліє переживати себе у єдності зі знайомим йому світом, що пов'язано також із різною психічною організацією часу суб'єктом.

Метою цієї статті є огляд і дослідження теми переживання часу суб'єктом як із точки зору класичного психоаналітичного підходу до теоретизування часу, так і з точки зору динаміки перетворення психічного матеріалу, який пропонує психоаналітику аналізанта на сесії.

Аналіз попередніх досліджень. Треба підкреслити, що у Фрейда немає окремої статті, присвяченої темі часу. Тому, щоб зрозуміти, як у психоаналізі розмірковувати про час, прослідкуємо, як розвивались погляди Фрейда

та його послідовників на це питання. Важливо не лише зробити ревізію поглядів на питання часу в різних психоаналітичних традиціях, але й окреслити певні контури дослідження часу в сучасному психоаналізі з урахуванням розширення спектра пацієнтів та ускладнення клінічних проблем, з якими стикається у своїй практиці сьогодні психоаналітик, особливо під час війни. Для дослідження цього питання звернемось насамперед до авторських концепцій, які, на мій погляд, збагатили трансформаційні процеси в сучасному психоаналізі. Йдеться про роботи А. Гріна, Р. Перельберга, Д. Анзье, Д. Скарфона і К. Бронштейна.

Фрейд розглядав психічні процеси як такі, що рухаються у двох напрямках одночасно: вперед у майбутнє (проградієнтний рух) і назад у минуле (реградієнтний рух). Звісно, найпростіший приклад цього – це робота сновидіння, саме тут поєднуються ці два напрями розвитку психічних процесів, що утворює уявну єдність (Freud, 1900).

Наступна його психоаналітична ідея, де зустрічається вимір часу, – це інфантильна сексуальність та її звернення до тіла. Дозрівання ерогенних зон дитини вносить біологічну домінанту через те, що фази інфантильної сексуальності змінюються особливим

чином: коли настає наступна фаза, попередня не зникає, вона все ще тут. Психічна активність у вигляді інфантильних сексуальних теорій, у яких бере початок переживання дитиною власних тілесних задоволень, збагачується уявними картинами сексуальної поведінки батьків (фантазійна первинна сцена). Надалі картину психічної динаміки дитячих переживань доповнюють первинні фантазії — зваблення, кастрації, а також едипальні. Вимір часу, як може здаватися, проявляється тут у питанні, наскільки психоаналітик може розпізнати ці примітивні фантазії у психічному матеріалі, який пропонує дорослий аналізанд, але суть не в цьому. Фройд підкреслював, що важливим є схильність до повторного відтворення психічних слідів досвіду (Freud, 1905; Green, 2008). Щось попередньо є в суб'єкті, що підштовхує його повторно відтворювати деякі сліди досвіду доти, доки цей досвід не стане пережитим та засвоєним суб'єктом. Фройд називає їх «мнестичними слідами», саме вони становлять ядро несвідомого, оскільки принципово не можуть бути усвідомленими, але впливають на психічне життя (Freud, 1891, 1923). Це примітивна психічна активність, яка через схильність до відтворення може перешкоджати вищим процесам мислення, сучасною мовою — перешкоджати процесу менталізації.

Розуміння перенесення у психоаналізі також пов'язане із темою часу. Явище перенесення є повторенням. Повторенням у розіграванні, у дії, і це одна зі сторін пам'яті.

Усі перераховані вище ідеї пов'язані з переживанням часу в картині неврозу. Клініка неврозів враховує здатність невротичних суб'єктів до створення репрезентацій, що дає змогу їм функціонувати в логіці бажання та пошуку задоволення.

Проблема часу для Фрейда все більше ускладнюється, коли він розробляє структурно-динамічну модель психіки. У роботі «Потойбіч принципу задоволення» він висловлює думку, що примус до повторення (або «настирливе повторення» в інших перекладах) є способом прояву активності потягів, як еротичних, так і деструктивних. Дійсно, із цієї точки зору, існують два способи активності потягів: або потяги трансформуються

в об'єктні репрезентації, або розряджаються (що означає нерепрезентативний вихід). Цю концепцію можна вважати місцем виникнення сучасного психоаналізу (Freud, 1920; Green, 2005).

Виклад основного змісту. Сучасний психоаналіз досліджує різні чинники, які впливають на можливості трансформації активності потягів в об'єктні репрезентації. Це, і біонівська альфа-функція, і материнська мрійливість, і відкритий Віннікоттом парадокс перехідного об'єкта. Таке розуміння відводить психоаналітику роль того, хто радше цікавиться не змістом, а процесом, а також того, хто сприяє трансформації потягів у функціональні елементи психіки. Якщо трансформація не вдається, імпульси потягів евакуюються, а пережитий досвід не зберігається в пам'яті, він недоступний для підтримки психічної гри, яка створює репрезентації та обмежує афекти. Тоді можливими є лише регресія, спотворення та примус до нескінченного повторення. Такі аналізанди дуже бояться зіткнутися з активністю свого бажання, тобто з активністю потягів, через ризик руйнування об'єкта, власного зникнення або руйнування власного мислення, що означатиме розпад.

У цій логіці Андре Грін пропонує звернути увагу на динаміку перетворення психічного матеріалу, який пропонує аналізанд на сесії. Такий підхід вже враховує не тільки картину неврозу, але й особливості психічного функціонування не-невротичних суб'єктів. Його ідея спирається на дослідження аналітиком процесу асоціювання на сесії, оскільки особливості асоціювання аналізандом і переживання ним часу мають тісний зв'язок. Грін припускає, що асоціативне випромінювання на сесії та, відповідно, слухання психоаналітиком можуть розвиватися двома шляхами: ретроактивна атрибуція (*retroactive reverberation*) та проспективне слухання (*heralding anticipation*) (Green, 2007, 2018).

Ретроактивна атрибуція, за А. Гріном, передбачає, що психоаналітик на сесії слухає аналізанд і раптом усвідомлює, що елемент асоціації, який зараз виникає на сесії (спогад, сновидіння, обмовка, мовчання, афект), належить до асоціативного ланцюжка, який вже виникав раніше. І хоча цей елемент непрямо

пов'язаний із попереднім елементом, психоаналітик його вже чув – ніби щось із минулого лунає в теперішньому. Йдеться про те, що суб'єкт завжди використовує те саме для прояснення причини свого буття або небуття. Це також підкреслює, що в психоаналізі ми щоразу відкриваємо відсутність прямого значення події.

Перспективне асоціювання або передбачуване очікування, згідно з ідеєю А. Гріна, полягає в тому, що психоаналітик слухає і раптом передбачає, що скаже аналізant, тобто виникає очікувана асоціація. Таке можливо, коли вектор асоціювання аналізанта спрямований у майбутнє. Це означає, що психічний матеріал, який пропонує аналізant, пов'язаний із його бажанням.

На сесії важливими є саме зв'язки, які виникають, і рухливість процесу асоціювання. Це і є процесом асоціативного випромінювання. Асоціативні промені ведуть або до спогадів, або до афекту. Психоаналітик намагається зрозуміти ступінь напруги в кожній частині психічного матеріалу, який може привести до переривання дискурсу аналізанта, або до переповнення афектом, або до відігравання. На сесії це рухи до зближення з психоаналітиком, до переривання стосунків із ним, відвертання від нього – це і є динаміка сесії, яка враховує простір і час. Це простір, у якому відбуваються процеси злиття та сепарації під час дослушання.

Одним із механізмів організації темпоральності суб'єкта є феномен післядії, запропонований Фройдом. Розін Перельберг для врахування різних значень темпоральності суб'єкта концептуально розвиває це явище (Perelberg, 2008, 2021). Так, вона пропонує розрізнити поняття післядії в описовому і динамічному сенсах. Таке тлумачення цього фройдового феномену дає змогу побачити його зв'язок із багатьма іншими психоаналітичними концептами та врахувати його метапсихологічний вимір. Перельберг уточнює, що післядія в описовому сенсі має значення «ретроспективного». Але саме поняття післядії у динамічному сенсі охоплює різні значення темпоральності, такі як фіксація, регресія, примус до повторення та повернення витисненого. Таке сучасне тлумачення феномену післядії

пов'язує його із сукупністю таких понять, як травма, інфантильна сексуальність і кастрація. Поняття післядії встановлює зв'язок між «тут і зараз» і «там і тоді», що сприяє здатності суб'єкта до репрезентативної психічної активності (Perelberg, 2008; Перельберг, 2021).

Розін Перельберг пише про психоаналітичну практику: «Досвід реєструється в психічному апараті, і ця система, яка існує у часі та просторі, повторно випробується та втілюється через аналітичний процес» (Perelberg, 2018). За такого підходу ми будемо звертати увагу на переживання часу суб'єктом. Грін нагадує, що психічні процеси пов'язані з еротизмом і деструктивністю, суб'єкт у стосунках з об'єктом коливається між власним «так» чи «ні» об'єкта (Green, 2008; Грін, 2020). Якщо суб'єкт не визнає право об'єкта змінюватися та не може впоратись із розчаруванням і ненавистю через те, що об'єкт змінюється, то він буде заперечувати будь-який розвиток та перебіг часу. У цьому сенсі психіка суб'єкта є полем битви між конструктивними та деструктивними процесами. Фройд у примусі до повторення також вбачав заперечення суб'єктом перебігу часу, його застрягання в застиглому часі.

Віннікотт указував, що існує певний проміжок часу, протягом якого дитина може витримувати відсутність об'єкта і його недоступність, але після завершення цього проміжку часу в психіці репрезентація об'єкта зникає (перцепція не зберігається в слідах пам'яті), і тоді єдиним реальним досвідом стає відсутність об'єкта (Winnicott, 1963). Це вписується в картину клініки порожнечі, тому в не-невротичних суб'єктів робота із трансформації об'єкта здається не здійсненою.

Тривалість часу завжди суб'єктивно сприймається. Тому в разі травми відчуття переживання часу зводиться до примусу до повторення, а новий досвід через це не інтегрується в психіку. У такий спосіб травма захоплює час і заперечує зміни. У травмі досвід існування редукується до досвіду швидкості. Навіть відчуття тривалості життя пов'язане з тим, чи переважає досвід задоволення в психіці над досвідом незадоволення або болю. Якщо досвід задоволення переважає у психіці, то формуються ядра задоволення або щасливих

спогадів. Це, зі свого боку, насичує наше переживання життя, і через це може збільшуватися відчуття тривалості життя.

Андре Грін вказує на гетерохронію¹ часу: завжди у психіці залишається архаїчний час, який символізує злиття матері та дитини, їхній тілесно-психічний простір (Green, 2018). Дідьє Анзьє називає цей час «круговим часом», це час нескінченного повторення задоволення (Anzieu, 1971). Круг символізує закриту систему, де немає місця для жодних окремих об'єктів. Звичайно, немає місця і для первинної сцени. Також гетерохронія часу враховує темпоральність Іншого, відкриття інакшості. Анзьє наголошує, що дитина входить у хронологічний час лише через прийняття «забороненого едипального Іншого» (Anzieu, 1971; Bronstein 2018). Наприклад, депресивний суб'єкт не хоче вбудовуватись у темпоральність Іншого, він не здатен зіставити себе з викликами світу, у цьому полягає деструктивність депресивного суб'єкта.

Нагадаю, що греки розрізняли два відчуття часу: хронос і кайрос. Хронос уособлює час, який можна кількісно вимірювати, а кайрос уособлює особливий час, який переживається як значущий і виразний. Відсутність виміру часу в несвідомому проявляється у фантазуванні, творчих пошуках, здатності мріяти – як проявах еросу. Але переживання себе тим, хто існує в часі, може представлятися для людей неминучою катастрофою через відчуття смертності й усвідомлення плинності часу. Тому вони намагаються ніби відмовитися від смерті, створюючи власний світ без часу. Будь-яка загроза для цього світу стає загрозою того, що вони постаршають, так і не подорослішавши. Йдеться про всемогутню фантазію щодо відміни хронологічного часу.

Деструктивність примусу до повторення проявляється, наприклад, у явищі вбивства часу. Примус до повторення вбиває час, оскільки психічний процес наче зупиняється і його трансформація стає неможливою. Канадський психоаналітик Скарфоне вказує, що прагнення до тотожного повторення не дає змоги досвіду вбудуватись у хронологічний ланцюжок (Scarfone, 2011). Цей фено-

мен вказує, що людям важко пережити втрату та відокремитись від об'єктів. Суб'єкт, який заперечує втрати, смерть і опирається розвитку і змінам (як психічним, так і тілесним), переживає час як незмінний і відчуває нудьгу, бо нічого значущого не сталося раніше, не стається зараз і не слід очікувати в майбутньому. Такому суб'єкту буде потрібен простір для переходу від застиглого часу до кайроса, що є можливим через відкриття динаміки психічних об'єктів. Наше завдання – повернути щось досі актуальне в минуле, прощтовхнути його у спогади (Scarfone, 2011). Насправді усвідомлення плинності часу є досягненням суб'єкта, що вимагає здатності розпізнавати іншого та відокремлюватися від первинних об'єктів.

Ілюстрації. Я би хотіла спершу проілюструвати свої думки кінематографічною метафорою і для цього хочу звернутися до мінісеріалу 1995 року Стівена Кінга «Лангольєри». За сюжетною лінією, декілька пасажирів літака прокидаються і розуміють, що інші пасажирів, включно з пілотами та членами екіпажу, зникли. Після посадки літака група вцілілих повинна не лише розібратися в подіях, але й врятуватися від лангольєрів – істот, які пожирають час. Головні герої розуміють, що їхній літак загубився у просторі і часі, і коли вони приземляються, вони опиняються в місці, яке за декілька хвилин до цього було покинуте живими людьми. Тут ще парує кава, є ознаки присутності життя. Ця група загублених приземляється в місці, де нікого немає. Але тут за декілька хвилин з'являються люди, і вони з'являються спочатку як мерехтіння фігур і наближення звуків. Аж ось люди вже зустрілися – головні герої наздогнали час. Цікавим є образ лангольєрів, які повинні стерти або з'їсти залишки існування простору. Вони нагадують кошмарних зубастих істот. Ця метафора нагадує, як у разі травми людина може на інтелектуальному рівні адаптуватися до травматичних подій, а на емоційному рівні не мати змоги пережити травму, не мати змогу зрозуміти свої почуття, а просто тікати від них, відчуваючи страх розпаду та зникнення.

Я також пригадую образ, яким поділився зі мною один залежний від алкоголю аналізанти, описуючи порожнечу, яка заповнила його

¹ Гетерохронія – це різночасність, асинхронність, розбіжність у часі.

життя. Він зізнався, що в нього є звичка роздивлятися фотокадри покинутих міст. Через ці кадри він проживав власне почуття покинутості, самотності і трішки надії, що життя повернеться до залишених міст. Я хотіла цими образами підкреслити, що те, що не було пережите й інтегроване в психіку, завжди шукає втілення та матеріалізації. І саме так може розкриватися динаміка психічних об'єктів, яка змінить переживання часу.

Висновки. Спираючись на ідеї Анзье та Гріна, можна зауважити, що суб'єкт – це мережа історій, кожна з яких має свій власний час і власний ритм. Є час біології, позначений певною еволюцією тіла, є час культури, позначений історією цивілізацій, і їх іноді таким небезпечним розвитком, як війни. Ці часи дуже складно гармонізувати, але все це складає суб'єкта. І суб'єкт прагне зібрати розрізнені нитки цієї мережі історій, щоб об'єднати різні фігури часу (Green, 2003, 2007; Anzieu,

1971). З перспективи сучасного психоаналізу ми можемо окреслити чинники, які роблять внесок у дезорганізацію темпоральності або заважають її інтеграції в психіку. Важливим чинником, який натомість може сприяти психічному зростанню суб'єкта, є здатність або нездатність суб'єкта до репрезентативної психічної активності. Іноді ця нездатність може наближатися до психічної порожнечі, до бажання знерухомити об'єкт і заперечувати будь-які зміни. Наступний чинник – це процеси в перенесенні, які мають враховувати гетехронність часу. Кожне з описаних у цій статті значень темпоральності може бути проявом як конструктивних, так і деструктивних процесів. Деструктивність певним чином може бути подолана, якщо суб'єкт визнає право об'єкта на зміни, право бути іншим і разом з іншими. Тобто коли можливим є перехід від переживання часу в діадній структурі до переживання часу у тріаді.

Список літератури:

- Anzieu, D. (1971). *Le corps et le code dans les contes de J. L. Borges*.
 Bronstein, C. (2018). *Borges, immortality, and "The circular ruins"*. *Time and Memory*. Edited by Perelberg, R.J., Routledge.
 Green, A. (2002). *Time in Psychoanalysis*. Free Association Books, London.
 Green, A. (2003). *Diachrony in Psychoanalysis*. Free Association Books.
 Green, A. (2005). *Key Ideas for a Contemporary Psychoanalysis*. Routledge.
 Green, A. (2007). *Resonance of suffering. Countertransference in Non-Neurotic Structures*. Karnac Books.
 Green, A. (2008). *Lectures Freud's concept of temporality: Differents with current ideas*. *The International Journal of Psychoanalysis*.
 Green, A. (2018). *The construction of heterochrony*. *Time and Memory*. Edited by Perelberg, R.J., Routledge.
 Perelberg, R.J. (2018). *Introduction*. *Time and Memory*. Edited by Perelberg, R.J., Routledge.
 Perelberg R. J. (2008). *Après-coup and Unconscious Phantasy*. W: *Time, Space and Phantasy*, s. 24–32. London and New York: Routledge.
 Scarfone, D. (2011). *Repetition: Between Presence and Meaning*. *The Canadian Journal of Psychoanalysis*. Vol. 19, n. 1.
 Freud, S. (1891/1953). *On Aphasia*. International Universities Press.
 Freud, S. (1900a). *The Interpretation of Dreams*. SE 4/5. London.
 Freud, S. (1905d). *Three Essays of the Theory of Sexuality*. SE 7. London.
 Freud, S. (1920g). *Beyond the pleasure principle*. SE 18.
 Freud, S. (1923b). *The Ego and the Id*. SE 19.
 Winnicott, D.W. (1963). *The fear of breakdown* // Winnicott C., Shepard R., Davis M., editors *Psycho-analytic explorations*, 87–95. Cambridge, M.A: Harvard UP, 1989.
 Грін, А. (2020). *Робота негативу*, Київ, вид. Ростислава Бурлаки.
 Перельберг, Р. (2021). *Психическая бисексуальность: франко-британский диалог*, Київ, вид. Ростислава Бурлаки.

Анотація. Стаття присвячена висвітленню концепції часу в психоаналізі та переживання часу суб'єктом. Автор досліджує тему переживання часу суб'єктом з точки зору як класичного психоаналітичного підходу, так і динаміки перетворення психічного матеріалу, який пропонує психоаналітику аналізанта на сесії. Щоб зрозуміти, як у психоаналізі розмірковувати про час, автор прослідковує, як змінювалися погляди на це питання Фрейда та його послідовників. Автор підкреслює, що важливо завдати певні контури дослідження поняття часу

в сучасному психоаналізі з урахуванням розширення спектра пацієнтів, ускладнення клінічних проблем, з якими стикається в своїй практиці сьогодні психоаналітик, особливо під час війни. Для дослідження цього питання автор звертається до авторського бачення, яке збагатило трансформаційний підхід у сучасному психоаналізі А. Гріна, Р. Перельберг, Д. Анзье, Д. Скарфон, К. Бронштейн. На думку автора, важливим є зв'язок переживання часу і способу прояву активності потягів у суб'єкта. Існують два способи прояву активності потягів: або потяги трансформуються в об'єктні репрезентації, або розряджаються (що означає нерепрезентативний вихід). Наприклад, деструктивність примусу до повторення (або «нав'язливе повторення» в інших перекладах) проявляється у явищі вбивства часу, оскільки психічний процес наче зупиняється і його трансформація стає неможливою. Автор досліджує механізм темпоральності суб'єкта – феномен післядії, запропонований Фройдом, а також його концептуальний розвиток, запропонований Р. Перельберг, яка розрізняє описовий і динамічний сенси цього феномену. З перспективи сучасного психоаналізу ми можемо окреслити чинники, які роблять внесок у дезорганізацію темпоральності або заважають її інтеграції в психіку. Важливим чинником є здатність або нездатність суб'єкта до репрезентативної психічної активності. Іноді ця нездатність може наближатися до психічної порожнечі, до бажання знерухомити об'єкт і заперечувати будь-які зміни. Наступний чинник – це процеси в перенесенні, які мають враховувати гетехронність часу. Кожен з описаних у цій статті значень темпоральності може бути проявом як конструктивних, так і деструктивних процесів.

Ключові слова: суб'єктивне переживання часу, примус до повторення, гетехронність часу, деструктивні процеси, вбивство часу.

Abstract. The article is devoted to highlighting the concept of time in psychoanalysis and the subject's experience of time. The author explores the topic of the subject's experience of time from the point of view of both the classical psychoanalytical approach and the dynamics of the transformation of mental matter offered to the psychoanalyst by the analysand during the session. The author, in order to understand how to think about time in psychoanalysis, traces how the views on this issue of Freud and his followers changed. The author emphasizes that it is important to create certain frames of the study of the concept of time in modern psychoanalysis, taking into account the expansion of the spectrum of the patients, the complication of clinical problems faced by today's psychoanalyst in your practice, especially during the war. To investigate this issue, the author turns to the author's vision, which enriched the transformational approach in modern psychoanalysis. Green, R. Perelberg, D. Anzier, D. Scarfon, K. Bronshtein. In the opinion of the author, the connection between the experience of time and the way of manifestation of the activity of the subject's drives is important. There are two ways in which drives become active: either drives are transformed into object representations, or they are discharged (which means a non-representational way). For example, the destructiveness of compulsive repetition manifests itself in the phenomenon of killing time, because the mental process seems to stop and its transformation becomes impossible. The author learns mechanism of the subject's temporality – the afterwardness phenomenon proposed by Freud, as well as its conceptual development proposed by R. Perelberg, who distinguishes descriptive and dynamic meanings of this phenomenon. From the perspective of modern psychoanalysis, we can outline the factors that contribute to the disorganization of temporality or prevent its integration into the psyche. An important factor is the subject's ability or inability to representative psychic activity. Sometimes this inability can approach mental emptiness, a desire to immobilize the object and deny any change. The next factor is the transference processes, which must take into account the heterochrony of time. Each of the meanings of temporality described in this article can be a manifestation of both constructive and destructive processes.

Key words: subjective experience of time, repetition, heterochrony of time, destructive processes, killing time.